

Neven Petrović

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Slavka Krautzeka bb, HR–51000 Rijeka
npetrovic@ffri.hr

Ubijanje nevinih: slučaj 11. rujna 2001.

Sažetak

Ovaj rad predstavlja studiju iz praktičke etike u kojoj se kritizira ne tako davna odluka njemačkog Federalnog ustavnog suda prema kojoj je protuzakonito oboriti oteți avion s taocima koji će se sigurno zabitı u zgradu punu civila. Strategija argumentacije jest da se prvo nabroje okolnosti u kojima se usmrćivanje nevinih ljudi čini opravdanim te da se zatim navedu konzekvencijalistička i deontološka načela koja takvo što pokušavaju opravdati. Nakon toga utvrđuje se u koju od tih vrsta slučajeva spada situacija koja se u radu istražuje, te se analizira što bi o tome reklo svako od navedenih moralnih načela. Zaključak jest da bi se sve uvjerljive moralne teorije, bez obzira na njihova inače mnogobrojna neslaganja, složile oko toga da oteți avion s taocima u takvim okolnostima treba oboriti. Iako nema pokušaja da se izloži opća teorija o ubijanju nevinih, na temelju istraženog slučaja nudi se i ideja o tome kako bi prihvatljiva teorija tog tipa možda mogla izgledati.

Ključne riječi

broj mogućih žrtava, hipotetički pristanak, nevine prijetnje, nevinı štıtovi, preklapajući konsenzus, samoobrana, ubijanje, učenje o dvostrukom učinku, utilitarizam

1. Problem

Povod ovom tekstu bio je poziv na jednu raspravu o odluci njemačkog Federalnog ustavnog suda koji je presudio da, ukoliko bi Nijemci dospjeli u situaciju u kojoj su se Amerikanci našli 11. rujna 2001. godine, kada su oteți zrakoplovi letjeli prema neboderima Svjetskog trgovačkog centra u New Yorku, te kada bi bilo sasvim izvjesno da će se isti takav scenarij ponoviti i na njihovom tlu, bilo bi protuzakonito da njemačka vojska takve zrakoplove obori prije no što udare u zgradu ili zgrade. Obrazloženje za ovakvu odluku bilo je kantovsko: postupiti na taj način značilo bi putnike u otețim zrakoplovima tretirati kao puka sredstva za ostvarenje ciljeva drugih. I takvu je odluku svog ustavnog suda većina njemačkih kolega, filozofa i pravnika, uistinu tvrdoglavo i ustrajno branila uglavnom se pozivajući na ljudsko dostojanstvo i nepovredivost ljudskog života.¹

Međutim, takav se stav čini dvostruko pogrešnim. Kao prvo, dopušta se stradanje velikog broja onih čija bi se pogibija mogla izbjeći, a sve to samo da bi se nakratko produžio život onih koji će ionako umrijeti. Zar doista ima smisla ne reagirati u takvoj situaciji i ne umanjiti zlo koje će se u protivnom sigurno desiti? Drugo, obrazloženje koje se nudi u prilog takvoj neaktivnosti

1

Uvid u tu diskusiju, uključujući i upućivanje na daljnju literaturu, može se naći na Internet stranici <http://de.wikipedia.org/wiki/Luftsi->

[cherheitsgesetz](#). Za izvor na engleskom jeziku vidi Hornle, 2009.

i pasivnom očekivanju zle sudbine izgleda da krivo opisuje situaciju: taoci u avionu u takvom se slučaju ne koriste kao sredstva. Oni su samo usputne i predvidljive žrtve pokušaja da se katastrofa na pomolu umanji, ali se pritom ni na koji način ne koriste. Da se ti ljudi npr. nalaze u nekom drugom zrakoplovu koji je skrenut sa svoje putanje, putem kakvog daljinskog upravljača ili na neki drugi način, kako bi se sudario s otećim avionom i tako ga spriječio da se zabije u zgradu, tada bi kantovski opis bio primjeren. Tada bi ljudi iz skrenutog zrakoplova doista bili iskorišćeni kao puko sredstvo da se izbjegne još veća šteta. Ali ako se taoci sruše u samom otećom zrakoplovu, ne izgleda baš uvjerljivo reći da nisu bili drugo doli obićno sredstvo.

Naravno, može se oćići u prilićno tipićno filozofsko cjepidlaćenje i tvrditi da ćemo svi ionako umrijeti i da baš svaka intervencija u naš život, ma kakva bila, samo nakratko produžuje naš vijek, jer što je čak i par desetljeća prema vječnosti? Tako, nastavlja taj prigovor, nikoga ne bi trebalo lijećiti od raznih bolesti, spašavati ispod ruševina ili iz vodenih bujica i slično jer će baš svi kad-tad doživjeti istu sudbinu kao i taoci iz otećog zrakoplova. No, ako u tim uobićajenim slučajevima treba produžiti život ljudi (a implicira se da je to ispravno), treba i u njihovom. Nadalje, nastaviti će pobornik kantovske pozicije, sredstvo možemo definirati kao sve ono što predstavlja nužan uvjet da bi se postiglo nešto drugo. U našem slučaju, rušenje otećog zrakoplova i pogibija talaca u njemu jesu nužni uvjeti da bi se spasili ljudi koji se nalaze u zgradi, te prema ovoj definiciji predstavljaju sredstvo za taj cilj.

Mnogi bi filozofi prihvatili ovakav izazov i krenuli sa specificiranjem uvjeta u kojima se nećiji život smisleno produžuje a u kojima ne. Tako bi vjerojatno išli u potragu za vremenskim intervalom koji ima znaćaj (npr. da je par desetljeća života više doista važno, a da par minuta to nije) i u obrazlaganje zašto je to tako. Ili bi, kao odgovor na drugi prigovor, rekli da tvrditi da sve što je nužan uvjet za nešto drugo predstavlja sredstvo znaći kazati da je npr. postojanje kisika u atmosferi ili to da se planeti kreću svojim putanjama također sredstvo da se spasi zgrada koju oteći avion ugrožava, budući da bez prisutnosti tih faktora oni koji ga žele oboriti ne bi mogli učiniti ama baš ništa. No, nema mnogo smisla svrstavati nužne faktore tog nivoa među sredstva – to se protivni našim jezićnim intuicijama. I tada bi još, oni koji ovako odgovaraju na prigovor, vjerojatno pokušali precizno odrediti uvjete koji nešto doista čine sredstvom.

Međutim, ulaženje u takve tehnićke rasprave ne čini se previše plodotvornim: uzimaju mnogo vremena i truda, odviše su učene, a na kraju potvrđuju ono što smo mislili od samog početka. Iz ovih bih razloga radije odabrao drugu taktiku da obranim svoj stav prema problemu kojim se pozabavio njemaćki Ustavni sud, da sve ne ostane samo na oslanjanju na naše prvobitne moralne intuicije. Od filozofije se ipak očekuje da pruži nešto više. Ali pritom nikako ne bih pokušao formulirati nekakvu opću teoriju o ubijanju nevinih i onda iz nje izvući implikacije za slučaj pred nama. Prije ću krenuti obrnutim putem, tj. pokušati analizirati slučaj s kojim smo krenuli pomoću nekih već raspoloživih filozofskih oruđa, a onda možda iz toga izvući i neki općenitiji zaključak.

2. Okolnosti

Prvi korak u toj drugaćijoj strategiji jest da se nabroje okolnosti u kojima se čini opravdanim to da možemo usmrćiti nevine ljude.² Iako takvo što nekome može izgledati krajnje moralno problematićno, situacije te vrste ipak postoje.³ Naprimjer, mogli bismo reći da je opravdano oduzeti život osobi koja to sama

izričito traži, kao u slučaju dobrovoljne eutanazije. Ako netko tko je nasrtn bolestan i veoma pati (a sasvim je svjestan svog stanja i objektivno informiran) zatraži da mu stručne osobe na ovaj ili onaj način prekrate muke, ne vidi se zašto bi to bilo neopravdano, ukoliko nađe nekog tko će mu dobrovoljno uslišati želju. Ta bi osoba bez te pomoći ionako samo trpjela velike bolove, bez ikakve nade u oporavak. Nadalje, tu su još i dvije vrste slučajeva povezane sa samoobranom.⁴ Čini se da nevine ljude možemo s pravom usmrtniti onda kada predstavljaju tzv. nevinu prijetnju. Naime, kada takve osobe bez svoje volje i namjere (ili pak namjerno, ali zbog pogrešnog uvjerenja) nasrtnu na nas i nedvojbeno ugrožavaju naš život, mislimo da protiv njih imamo sva prava upotrijebiti i smrtonosnu silu. Teorija pravednog rata jasno prepoznaje takav slučaj prihvaćajući da mnogi vojnici nisu svojevrijedno u agresorskim snagama, i ne bi bili u ratu da nisu na to natjerani, ali da ih usprkos tome napadnuti imaju pravo usmrtniti jer za njih predstavljaju ozbiljnu prijetnju. Drugi slučaj povezan sa samoobranom jest onaj tzv. nevinih štitova. To su osobe koje same po sebi ne predstavljaju prijetnju, ali štite stvarnog agresora od protunapada, kao npr. u slučaju taoca koji su stavljeni na tenkove koji nadiru prema nama. I tu nerijetko izgleda da je usmrćivanje takvih ljudi opravdano jer ponekad nema drugog izbora nego: ili mi ili oni. Konačno, postoje slučajevi koji se tiču broja mogućih žrtava, tj. kada nikako ne možemo spasiti neki (veći) broj nevinih ljudi a da ne usmrtnimo barem neke od njih (ili neke druge koji su dio istih tih okolnosti).⁵ Najpoznatiji primjer za tako nešto jest situacija s tramvajem kojem su otkazale kočnice i koji juri niz padinu. Vozač primjećuje da će usmrtniti petoro radnika koje rade na pruži i nemaju kamo pobjeći, osim ukoliko ne skrene vozilo na sporedan kolosijek na kojem radi samo jedan radnik, koji također nema gdje pobjeći. Dakle, netko nevin neminovno će stradati, samo je pitanje koliko će to osoba biti. Ukoliko ništa ne poduzmemo bit će ih veći broj, a ukoliko skrenemo tramvaj bit će ih manje.⁶ I u takvim se slučajevima čini opravdanim, a po nekim filozofima čak i obaveznim, usmrtniti poneku nevinu osobu.

Ove tri posljednje vrste slučajeva imaju i dvije važne podvrste: naime, moguće je zamisliti situacije u kojima: **i**) onaj tko predstavlja prijetnju (ili je štit prijetnji ili omogućuje spašavanje ostalih koji su ugroženi) neminovno gubi život, ma kakav bio razvoj događaja; **ii**) one u kojima takva osoba ne pogiba ukoliko ne interveniramo. Ilustracija za prvu vrstu slučajeva može biti netko tko je gurnut s velike visine u jamu u kojoj smo zatočeni i smrvit će nas (ali pritom i sam stradati) ukoliko ga prije ne raznesemo svojim laserskim pištoljem. Slično tome, kao primjer za ovo može poslužiti i debeo čovjek koji je

2

Pod nevinim ljudima ovdje podrazumijevam one koji ni protiv koga nisu svojevrijedno poduzeli neki čin agresije. Naime, oni koji su odgovorni za takve radnje mogu biti usmrćeni u samoobrani ili, ako je njihov agresivni čin već izvršen i imao je teške posljedice po druge, primjenom smrtne kazne.

3

Ova je klasifikacija slučajeva najvećim dijelom preuzeta iz Regan, 1983., str. 286–315.

4

Te je mogućnosti vjerojatno prvi primijetio i analizirao Nozick, 1974., str. 34–35. Njegovi su i neki od primjera koje navodim.

5

Za postavljanje ovog problema i pokušaj njegovog razrješenja, vidi npr. Hsieh/Strudler/Wasserman, 2006.

6

Primjer je prvi puta upotrijebljen u Foot, 2002., str. 23–24. Kasnije su ga koristili i mnogi drugi. Možda je važno naglasiti da rečeno vrijedi samo pod pretpostavkom da životi svih uključenih vrijede približno jednako, npr. da radnik koji radi sam nije beskrajno sretan i veoma voljen od strane mnogih dok su preostala petorica ionako na rubu samoubojstva, iz ovog ili onog razloga, i baš nitko za njih ne mari.

naglavačke ušao u špilju i zaglavio na njenom ulazu, zapriječivši tako dovod kisika ostalima koji su unutra, te koji će se i sam ugušiti ukoliko ga nekako ne ubijemo i uklonimo.⁷ Drugu vrstu slučajeva ilustriraju npr. regrutirani vojnici koji juriša na nas i preživjet će borbu ako ga ne ubijemo ili taoci na tenkovima koji će biti pušteni nakon što nas neprijatelj uspješno eliminira ili, konačno, debeo čovjek koji je u špilju ušao na noge, te je zaglavio na taj način da mu je glava izvan nje i neće se ugušiti ali će zato stradati ostali koji su u njoj. Ovo razlikovanje ima moralnu važnost jer se čini da je slučajeve prve vrste mnogo lakše opravdati negoli one druge. Tu bi oni koje intervencija mora usmrtiti ionako i bez nje stradali, samo nakon nešto malo više vremena.

3. Načela

Ostavimo sad moralne intuicije i njihovo klasificiranje i okrenimo se malo teoriji. Koja moralna načela opravdaju (ili bi to mogla) ubijanje nevinih u gore spomenutim okolnostima? Kao prvo, tu je utilitarizam⁸ koji od nas traži da, u ovakvim situacijama, što je moguće više umanjimo količinu zla u svijetu. Budući da bi u dobrom dijelu tih slučajeva, ako ne i u svima, odbijanje da se usmrte nevini zapravo prouzročilo više zla negoli je nužno da ga se desi, suprotno je djelovanje ne samo potpuno opravdano nego čak i obavezno. Što se dobrovoljne eutanazije tiče, izgleda da tu stvari stoje upravo tako: bolesna osoba i njeni bližnji bez takvog bi djelovanja samo bili izloženi dužoj agoniji kojoj bi konačni ishod u svakom slučaju bio isti. Nadalje, ne ubiti nevinu prijatelju ili štit, koji će skupa s nama stradati ako se ne obranimo, samo će izazvati jednu pogibiju više koja se mogla izbjeći. Isto vrijedi i za odbijanje da se tramvaj skrene na tračnice na kojima je samo jedan radnik, odnosno za nevoljkost da se raznese čovjek koji je blokirao ulaz u špilju i sprečava dovod zraka. Ovdje ne treba trošiti puno riječi jer je utilitarizam vjerojatno najjači i najuvjerljiviji kad se prihvati rješavanja ovakvih situacija. Deontologija, koja nerijetko insistira na stanovitim apsolutnim ograničenjima našem djelovanju, tu je u mnogo lošijoj poziciji i zato često završava insistirajući na nečem što nam se čini moralno dvojbenim, a slučaj kojim se ovdje bavimo samo je jedan od brojnih primjera za to.

Zbog toga je ta vrsta moralne teorije bila prisiljena pokušati iznaći rješenje i našla ga je u, koliko mi je poznato, dvije temeljne strategije. Prvo je tzv. učenje o dvostrukom učinku. Ono nam zabranjuje da bilo što za što se smatra da je moralno loše imamo za cilj svojeg djelovanja ili da takvo što upotrijebimo kao sredstvo za neki drugi, inače prihvatljiv cilj. Međutim, ako određeni moralno problematični događaj nije nijedno od toga dvoga, nego samo usputna ali predvidljiva posljedica našeg djelovanja usmjerenog prema dopuštenom (ili čak pohvalnom) cilju, tada se on smije proizvesti. Ovom se može dodati još i zahtjev da se poduzme sve što je moguće kako bi se te usputne, neželjene posljedice što više umanjile.⁹ Klasičan primjer za postupanje koje zadovoljava gornje uvjete jest tzv. strateško bombardiranje, tj. zračni napad na ključna vojna i tvornička postrojenja neprijatelja. Cilj mu je onesposobiti vojno važne resurse protivnika i tako osujetiti njegove buduće napade, što je sasvim legitimno. Ali također je znano da će pritom poginuti i dosta civila koji žive u blizini ciljanih kompleksa. Međutim, kako ubijanje tih ljudi nije ni cilj ni sredstvo takvog vojnog djelovanja, te ako su piloti učinili sve što mogu da što preciznije gađaju, ono se čini opravdanim. Za razliku od toga, na temelju spomenute deontološke strategije, neopravdano je tzv. bombardiranje radi zastrašivanja – koje želi slomiti borbeni moral neprijatelja ubijajući veliki broj civila na njegovoj strani, čije se pogibije pritom koriste kao sredstvo

za taj (moguće legitiman) cilj. Već se na ovim primjerima vidi kako je ubijanje nevinih, po ovom teorijskom modelu, ponekad sasvim prihvatljivo, samo ako su ispunjeni navedeni uvjeti. Na sličan se način mogu analizirati i brojni drugi slučajevi, npr. onaj s jurećim tramvajem: njegovo skretanje na sporedne tračnice jest sredstvo da se spriječi pogibija petorice na glavnom kolosijeku, a smrt onog šestog radnika tek je usputna i predviđena posljedica takvog djelovanja. Da smo ga gurnuli pred tramvaj i tako ovaj zaustavili, njegova bi smrt bila sredstvo za spas ostalih, te takva intervencija ne bi bila opravdana. A i naš prvi slučaj, tj. onaj s dobrovoljnom eutanazijom, može se ovako opravdati: uzimanje nekih moćnih lijekova protiv bolova prouzrokovat će smrt pacijenta, no njegova smrt tu nije bila niti cilj niti sredstvo. Cilj je bio smanjivanje patnje, a sredstvo taj lijek. Usmrćivanje pacijenta predstavlja samo usputnu i predvidljivu posljedicu cijele te akcije.¹⁰

Drugi deontološki način da se neke od takvih neugodnih situacija riješe jest pozivanje na pristanak: stvarni, hipotetički i/ili prešutni. Temeljna pretpostavka jest da je osoba suverena nad sobom i ima pravo odlučiti o svojoj sudbini. Dobrovoljna eutanazija vjerojatno je najočitiji primjer primjene te doktrine: tu je pristanak na vlastitu smrt uistinu dan. Kod ostalih spomenutih situacija, opravdanje je malo kompliciranije, ali se ipak daje izvesti na uvjerljiv način. Naime, može se tvrditi da bi baš svi uključeni u neki sporan slučaj, tj. takav koji zahtjeva ubijanje nevinih, dali svoj pristanak da se postupi na način koji se čini intuitivno prihvatljivim samo da se to pitanje na vrijeme postavilo, tj. prije samog događaja.¹¹ Uzmimo opet slučaj s jurećim tramvajem i pretpostavimo da se pružni radnici svakog jutra na radne zadatke raspoređuju potpuno slučajnim odabirom. Naprimjer, ždrijebom se određuje tko će taj dan gdje raditi, te je vrlo vjerojatno da će svakoga od njih kad-tad zapasti bilo koje radno mjesto. Jedni rade ovdje, drugi ondje, jedni sami, drugi sa svojim kolegama. Ako je tako, te kad bi se svima njima prezentirala mogućnost da se jednog dana desi slučaj s jurećim tramvajem, svatko od njih imao bi dobar razlog pristati da ga se usmrti ukoliko bude u poziciji izdvojenog radnika. Naime, tako mu je početna šansa za preživljavanje na poslu veća budući da je vjerojatnije da će raditi u skupini s drugima negoli sam. Naravno, kada bi netko od njih znao da će raditi sam u trenutku dok tramvaju otkazu kočnice, on vjerojatno ne bi pristao da ga se usmrti. Ali to nije presudno: bitno je što se takvo što ne može znati unaprijed, kao i to da je šansa za svakog od njih da preživi veća ukoliko, razmišljajući o takvom slučaju, ne insistira na tome da vozač mora pustiti da tramvaj usmrti petoricu. U osnovi ovog pristupa jest sljedeće: ljudi ovdje ne pristaju na to da budu usmrćeni, već na *rizik* da im se takvo nešto dogodi jer im je to, dugoročno gledano, isplativije. Naznaku takvog razmišljanja dao je već Rousseau (s tim da on ne misli na hipotetički, nego na stvarni pristanak):

7

Kao inspiracija za ovaj primjer poslužio je zamišljeni slučaj o kojem raspravlja Bedau, 1997., str. 41–68.

8

U ovom ću tekstu pod utilitarizmom prvenstveno uzimati u obzir varijantu tog učenja poznatu kao »utilitarizam čina«, koja je najčišći i najdosljedniji oblik te moralne teorije.

9

Za vrlo iscrpnu i preglednu specifikaciju ovog učenja i detaljno navedene sve bitne uvjete vidi Walzer, 1990., str. 151–156.

10

Naravno, na ovaj se način ne može opravdati svaka dobrovoljna eutanazija i o tom će problemu biti riječi malo kasnije. Ali znakovito je da neki takvi slučajevi ipak mogu biti obranjeni, unatoč veoma restriktivnoj pretpostavci da je oduzimanje nevinog života nedopušteno čak i ako osoba koju se usmrćuje to sama zahtijeva. Tu pretpostavku ovdje ne dijelimo.

11

Za ovaj pristup vidi Regan, 1983., str. 298; Pogge, 2008., str. 5–6, te osobito Thomson, 1990., str. 181–196.

»Društveni sporazum ima kao cilj održanje ugovaratelja. Tko želi ostvariti cilj, mora predvidjeti i sredstva, a ta sredstva su neodvojiva od nekih rizika, čak i od nekih gubitaka. Tko hoće očuvati svoj život po cijenu drugih, mora ga isto tako, kada je potrebno, dati za njih. Ali građanin nije više sudac opasnosti kojoj zakon hoće da se on izloži, i kada mu vladar kaže: 'Uputno je za državu da umreš', on mora umrijeti, jer je to bio uvjet po kojem je on dotad živio u sigurnosti a i zato što njegov život nije više samo dobročinstvo prirode, već pogodbeni dar države. Gotovo se s istog gledišta može razmotriti i smrtna kazna dosuđena zločincima. Ona se dosuđuje zbog toga da ne bismo postali žrtvom ubojice koji pristaje na smrt ako to postane. U tom sporazumu ne raspoložemo vlastitim životom, već mislimo na to kako da ga zaštitimo, pa se ne može pretpostaviti da se netko od ugovaratelja unaprijed kani dati objesiti.«¹²

Taj je rezon prisutan i u nekim plauzibilnim analizama funkcioniranja demokracije. Zašto pristajemo (prije hipotetski i/ili prešutno negoli stvarno) da većina glasača u našoj zajednici donosi odluke i tako se izlažemo riziku da naše mišljenje i interesi ne odnesu pobjedu? Razlog nije samo taj što se neki poslovi naprosto moraju obaviti u istom paketu za sve i što bi zahtijevanje konsenzusa bez sumnje blokiralo bilo kakvo djelovanje u tom smislu, nego i to što očekujemo (i to s pravom, kako pokazuju kalkulacije) da ćemo u najvećem broju slučajeva mi sami biti dio pobjedničke većine. Kada bismo očekivali, kao što se ponekad uistinu s pravom dešava, da ćemo biti permanentna manjina, ni u kojem slučaju ne bismo pristali na takav sustav (ili bismo formirali neku drugu zajednicu u kojoj ne bismo bili trajna manjina).¹³ Sve u svemu, hipotetički je pristanak sasvim razumno, i u nekim slučajevima iznimno uvjerljivo, objašnjenje i opravdanje naših postupaka.¹⁴ A zbog prirode situacija koje uključuju ubijanje nevinih, toj ćemo vrsti pristanka ovdje dati prednost pred onim stvarnim i izričitim, koji u njima najčešće i nije primjenjiv.

4. Problemi s načelima

Ipak, nijedno od ovih teorijskih utemeljenja naših moralnih intuicija o ovim teškim slučajevima ne zadovoljava u potpunosti. Svaki od tih pristupa mora se nositi s veoma neugodnim problemima koje zasad još nitko nije uspio ukloniti, barem ne na uvjerljiv način. Tako je utilitarizam i više nego zloglasan po tome što i suviše lako dopušta žrtvovanje nevinih ljudi. Okrenimo se opet standardnim primjerima, kao što je npr. dozvola da se kažnjavaju osobe koje nisu počinile nikakav zločin, ukoliko bi takav postupak spriječio pobunu građana koji po svaku cijenu žele imati nekog krivca.¹⁵ Ili bi moglo biti slučaj da većina pripadnika neke grupe povremeno izvlači veliki užitak u jedenju ljudskog mesa, mnogo veći nego što bi bila bol osobe koja bi bila ubijena i pripremljena za jelo, pa bi, prema tome, takav kanibalizam trebao biti dopušten.¹⁶ Nešto realističniji primjer slične vrste bio bi slučaj u kojem bi se jedna potpuno zdrava osoba usmrtila kako bi se od nje uzeli organi, koji bi zatim bili presađeni nekolicini bolesnih.¹⁷ Sve takve intuitivno neprihvatljive slučajeve ubijanja nevinih utilitarizam izgleda dopušta te ga to ne čini baš atraktivnim teorijskim rješenjem za problem koji se ovdje razmatra.

Nažalost, stvari stoje slično i s ostalim alternativama koje imamo na raspolaganju. Učenje o dvostrukom učinku nam u brojnim situacijama daje odgovor kakav želimo, ali u mnogim analognim situacijama ono propisuje nešto skroz suprotno i teško održivo. Standardan primjer u kojem ono dopušta nešto što nas većina vidi kao prihvatljivo jest kada liječnik liječi trudnicu od bolesti od koje bi inače preminula, ali je nuspojava uzimanja lijeka koji joj daje ta da će umrijeti njeno dijete. Ipak, ono bi inače umrlo skupa s majkom, te se jedno zlo čini manjim od dva. Međutim, pretpostavimo da će trudnica vjerojatno umri-

jeti pri porodu i da je jedini način da ju se spasi taj da se dijete odstrani kiretažom. Učenje o dvostrukom učinku ne dopušta ovakav postupak (bez obzira na njegovu sličnost s prethodnim i intuitivnu prihvatljivost) jer je usmrćivanje djeteta, koje bi opet u svakom slučaju preminulo, sredstvo da se spasi njegova majka. A takvih slučajeva ima još mnogo te je stoga i ovo učenje u konačnici nezadovoljavajuće.

Što je s doktrinom o hipotetičkom pristanku? Dozvoljava li i ona također da se ponekad izvrše stvari koje intuitivno smatramo moralno neprihvatljivim, iako često opravdava naše valjano postupanje u određenim teškim slučajevima? Izgleda da je odgovor na ovo iznova potvrđan. Naime, s obzirom na broj teških zdravstvenih tegoba koje ugrožavaju čovječanstvo te s obzirom na veliku mogućnost da se suočimo s nekom od njih, čini se vjerojatnijim da ćemo se prije ili kasnije naći u situaciji jedne od osoba koje trebaju zdrav organ da bi preživjele negoli u situaciji zdravog čovjeka koji je nasumce odabran, među milijunima koji bi jednako tako odgovarali, da bi se od njega uzeli organi potrebni svakom od ugroženih (uključujući možda i našu malenkost). Ako je doista tako, tada bi svakom od nas, kada bi nas se o tome pitalo čim steknemo dovoljnu zrelost da prosuđujemo o takvim pitanjima, bilo racionalno da pristanemo da budemo izvučeni na takvoj donatorskoj lutriji, ukoliko bi bila organizirana, jer bi nam to povećalo izgleda za opstanak. Ipak, taj se ishod malo kome može učiniti moralno prihvatljiv.

I to nisu jedine teškoće koje opterećuju svaku od ovih teorija. One imaju i svoje dublje teorijske probleme koji također onemogućuju njihovu sustavnu primjenu pri rješavanju moralnih dilema. Utilitarizam npr. teško može odrediti sve relevantne posljedice koje slijede iz nekog čina, teško može usporediti zadovoljstva ili patnje koje različiti ljudi izvlače iz nekog djelovanja, te su stoga sve njegove kalkulacije upitne i u čisto tehničkom smislu. Učenje o dvostrukom učinku opterećuje to što ne može jasno kazati što su sredstva za neko djelovanje a što samo njegove usputne posljedice, što je namjeravano a što nije, zašto je relevantno da nešto ne namjeravamo izravno učiniti već tek usput, itd.¹⁸ Doktrina o hipotetičkom pristanku problematična je i zbog toga što takav pristanak nije stvaran, odnosno zato što nije isto reći da bi netko u tim i tim okolnostima pristao na nešto i doista pristati na to.¹⁹ Ukratko, svako

12

Rousseau, 1978., str. 113. Za suvremeno shvaćanje pristanka kao uistinu danog vidi Hayek, 1982., str. 4–5.

13

Vidi Barry, 1989.

14

Ali upotrebljava se i za prilično kontroverzne slučajeve, npr. kako bi se dala podrška nekadašnjem japanskom običaju (tzv. *tsujigiri*) da se novi samurajski mač iskuša na prvom slučajnom prolazniku. Vidi Levy, 2004., str. 97–98.

15

Vidi Primorac, 1978. Konkretni primjer za ovo može se izvući iz situacije koju nalazimo u romanu *Zaručnici* Alessandra Manzzonija. Gomila je u panici zbog kuge koja je uzela maha i uvjereni su da je širenje te bolesti djelovalo opakih vještica koje su posvuda po njihovom gradu. Da bi spriječile stradanje mnogih

žena, vlasti nasumice odabiru jednu ili dvije i kažu kako imaju nepobitne dokaze da su one te koje izazivaju i šire kugu. Time smiruju masu. Nevini stradaju, ali je izbjegnuto mnogo veće zlo.

16

Ovome možemo dodati, radi upotpunjavanja utilitarističke računice, da bi užitek spomenutih ljudoždera bio mnogo veći nego i sva kasnija zadovoljstva te osobe jer je ova, recimo, nepopravljivo depresivna.

17

Ovakvo što čini se da brani Harris, 1986.

18

Vidi Foot, 2002., i Timmons, 2002.

19

Ovdje se možemo pozvati na ono što o upotrebi (nekih) hipotetičkih sredstava u moralnoj teoriji kaže Dworkin (1975., str. 18): »Hi-

od navedenih moralnih načela koja nam omogućuju da ponekad opravdamo ubijanje nevinih zapinje bar u nekolicini aspekata i stoga ne može zadovoljiti naše ambicije da imamo jednu, skroz-naskroz plauzibilnu teoriju iz koje se dađu izvesti svi rezultati koje želimo. Međutim, ta su učenja jedino što imamo na raspolaganju kako bismo se mogli nositi s raznim teškim moralnim problemima i sve dok ne otkrijemo neki superiorni moralni standard, od njih ne možemo tek tako odustati.

Ipak, postoji mogućnost da ih upotrijebimo, čak i tako manjkave, za rješavanje problema kojim se ovdje bavimo, pa čak možda i za formuliranje jednog općenitijeg stajališta o ubijanju nevinih.

5. 11. rujna: u koju vrsta slučaja pripada?

Da bismo do toga došli, sada bismo naše razmatranje o okolnostima u kojima bi ubijanje nevinih moglo biti ispravno i nabrojana moralna načela morali spojiti na slučaju kojim se bavimo, tj. na primjeru događaja poput onog od 11. rujna. U koju vrstu slučajeva spada rušenje aviona u kojem se nalaze taoci i njihova pogibija koja bi pritom uslijedila?

Ono očito nema veze s izričitim zahtjevom talaca da ih se usmrte. Njima ne igra nikakvu ulogu, barem što se njihovih usko osobnih interesa tiče, hoće li stradati po udaru aviona u građevinu ili od rakete koja će ga oboriti. Smrt im ni u jednom slučaju neće biti bitno različita, tj. tegobnija ili bolnija, više ili manje dostojanstvena. Vjerujem da o tome ne treba puno razglabati. Idemo dalje: jesu li taoci možda nevine prijetnje? Ni takav opis ne izgleda uvjerljiv jer oni ne upravljaju zrakoplovom (npr. pod prisilom ili hipnozom), niti su na bilo koji drugi način natjerani od strane terorista da ugroze one na zemlji. No, cijela se situacija može sasvim jasno okarakterizirati kao slučaj nevinih štitova. Taoci nisu po sebi prijetnja, ali oni nam bitno otežavaju da napadnemo one koji to nepobitno jesu. Da njih nema, bez problema bismo uputili projektil na zrakoplov koji predstavlja prijetnju zgradi. Situacija je analogna onoj u kojoj ne možemo tek tako ispaliti granatu na tenk ili, još točnije, bombaša-samoubojicu koji jure na nas okruženi taocima. Konačno, ovaj se slučaj može neprijeporno okarakterizirati i kao onaj koji ima veze s brojem mogućih žrtava. Jer suočeni smo s izborom: ili 200 ljudi u avionu ili i oni i 500 drugih u zgradi. Možemo birati samo između tragedije koja će odnijeti veći broj žrtava ili one u kojoj će ih biti manje. Da sumiramo: slučaj 11. rujna (ili situacija analogna tome) može se najbolje i najtočnije opisati kao slučaj s nevinim štitovima i s izborom između većeg ili manjeg broja nevinih žrtava. Štoviše, u obje ove interpretacije radi se o podvrsti tih slučajeva u kojoj nevinu, koje treba usmrčiti, stradaju ma što da se desilo. Ne čini se da tu može biti nekog većeg spora.

6. Što načela kažu o slučajevima poput 11. rujna?

Sada bi trebalo vidjeti što spomenuta načela kažu o tretmanu tog slučaja, onako kako smo ga ovdje klasificirali i kakav jest po svojim temeljnim karakteristikama. Krenimo sa scenarijem po kojem taoce u avionu, koji će udariti u zgradu, gledamo kao nevine štitove. Utilitarizam bi prvo obratio pozornost na činjenicu da se ovdje radi o agresiji i ustvrdio da će takvi napadi biti češći ukoliko ne bude reakcije na njih, tj. ukoliko zbog moralne nelagode da ubijemo nevine teroristima dopustimo da postignu svoj primarni cilj. Naprosto bismo se učinili relativno lakim plijenom za njih. Ali kada bi par terorističkih pokušaja ove ili slične vrste bilo odlučno osujećeno, vjerojatno bi odustali od

njih. Postoje podaci da je Turska bila jedina zemlja koju su otmičari aviona zaobilazili (a valjda to i dalje čine) stoga što je s njima odbijala pregovarati i odmah ih napadala specijalnim vojnim jedinicama. To je isprva rezultiralo značajnim žrtvama, no kasnije su teroristi odustali od toga da se pojavljuju na njezinom tlu. Jednostavno im se nije isplatilo, a ukupan broj žrtava – do kojeg bi s učestalim terorističkim pokušajima u protivnom došlo – vrlo se vjerojatno smanjio. Učenje o dvostrukom učinku reći će nam da ubijanje talaca nije niti cilj udara na otmičare (cilj je u obrani od njih), niti sredstvo za njega (to je samo rušenje aviona), nego tek njena usputna i očekivana posljedica. A kao takva je, prema tom učenju, sasvim moralno prihvatljiva i ne može predstavljati valjan razlog protiv opravdanosti obrane od naleta aviona. Što se doktrine o hipotetičkom pristanku tiče, ona mora pokazati da je (uzevši u obzir sve slučajeve poput 11. rujna) vjerojatnije da ćemo preživjeti kao napadnuta osoba koja ima pravo usmrtiti one koji agresoru služe kao nevini štitovi negoli kao osoba koja služi kao štit i zbog koje napadnuti ne smiju iskoristi svoje pravo na samoobranu. Mislim da bi taj dokaz uključivao sličnu logiku kao i kod utilitarističkog argumenta, tj. pokazao nam da bi nepristanak na takvu samoobranu samo ohrabrio napade koji se služe nevinim štitovima te bismo samo imali više žrtava i na jednoj i na drugoj strani (zapamtimo da štitovi u takvim situacijama neminovno pogibaju). Dakle, rizik da ćemo igrati bilo koju od tih nesretnih uloga smanjuje se ukoliko u nekom hipotetičkom ugovoru pristanemo da budemo ubijeni ukoliko se desi da postanemo nevini štit.

Možda bi prije pružanja drugog opisa našeg slučaja trebalo otkloniti jedan mogući nesporazum te usput i malo pojačati gornji zaključak. Naime, spomenuo sam da je situacija koja uključuje nevine štitove povezana sa samoobranom. Netko bi, pak, mogao odvratiti da se u slučajevima analognim 11. rujnu ne radi ni o kakvoj samoobrani već o tome da treće osobe, koje nisu izravno napadnute, reagiraju protiv agresora. No, to je samo djelomično točno jer djelovanje treće osobe ima legitimnost upravo zato što se ono može potpuno prikladno shvatiti kao pomoć pri samoobrani (ili kao obrana druge osobe koja se sama ne može braniti), a ne tek kao neka skroz drugačija radnja. Da ljudi u zgradi koja je cilj otetom zrakoplovu imaju prikladno naoružanje, svakako bi bili prvi koji bi ga i upotrijebili. Ali kako ga nemaju, oni koji se nalaze u njihovoj blizini i koji mogu djelovati na neophodan način imaju im pravo pomoći. Pretpostavimo sad, da bismo pojačali argument, da su ljudi u zgradi dovoljno naoružani da se obrane i da se spremaju upotrijebiti tu svoju vatrenu moć. Pretpostavimo nadalje da su teroristi nepovratno usmjerili avion na građevinu i iskočili iz njega, te da se u vezi s tim baš ništa ne može više učiniti, ali da su taoci također naoružani i mogu se obraniti barem protiv onih iz zgrade. Ono što sad želim pitati jest sljedeće: bi li bilo legitimno da se taoci brane protiv ljudi u zgradi i da si na taj način, ukoliko budu uspješni, tek nakratko produže život? Što bismo mislili o njima da tako postupe (napomenimo da bi se oni na taj način iz nevinih štitova pretvorili u prijetnje

potetički ugovor nije tek neka blijeda forma stvarnog ugovora; to uopće nije ugovor.« Da uistinu postoji raskorak između onog što tvrde teoretičari i onog što kažu zbiljski ljudi, pokazalo je npr. empirijsko istraživanje o tome kakva bi koncepcija pravедnosti bila izabrana na osnovu pažljivo strukturirane ankete. Rezultat je bio da većina ljudi nije odabrala načela koja slijede iz Rawlsovog hipotetičkog

društvenog ugovora, nego verziju utilitarizma koja garantira zadovoljenje osnovnih potreba, a sve iznad toga prepušta upuštanju u rizik. Za ovo vidi Miller, 1999., str. 78–81. Naravno, ove se kritičke napomene odnose na ugovor, a mi govorimo o pristanku, što nikako nije isto, no vjerujemo da se otprilike isti prigovor može odnositi i na njega.

– nevine ili ne)? Bismo li na njih gledali kao npr. na silom regrutirane osobe koje sudjeluju u agresiji i pucaju na one koje su, protiv svoje volje, prisiljeni napadati? Što se ovog posljednjeg slučaja tiče, vjerujem da se možemo složiti da spomenuti silom unovačeni pojedinci imaju pravo na »samoobranu« iako sudjeluju u neopravdanoj agresiji. Dominantna verzija teorije pravednog rata ovo bi svakako potvrdila, baš kao i međunarodne konvencije.²⁰ Oni imaju šansu preživjeti borbu (a i cijeli rat) i stoga njihova reakcija prema onima koji se brane nije uzaludna. Za razliku od toga, reakcija taoca na samoobranu ljudi u zgradi bila bi suštinski uzaludna i, prema tome, potpuno nelegitimna. Oni, po pretpostavci, nikako nemaju šanse preživjeti a svojom bi reakcijom oduzeli mogućnost koju za to imaju oni na koje je avion u kojem se nalaze usmjeren.²¹

Pogledajmo sada što slijedi ako se slučaj koji razmatramo promatra kao da isključivo uključuje baratanje većim ili manjim brojem mogućih (nevinih) žrtava. Utilitarizam će prvenstveno gledati na obim nesreće koja može uslijediti i u skladu s time odredit će da zrakoplov svakako mora biti srušen, pa makar u zgradi bio samo jedan čovjek, iz jednostavnog razloga što je 200 + 1 pogibija više od njih 200.²² Tu moralnu teoriju jednostavno ne zanima mnogo više od takve kalkulacije, pod uvjetom da nema dodatnih komplikacija. Učenje o dvostrukom učinku vjerojatno isto tako ne bi ovdje bitno drugačije postavilo stvari: na cijelu bi stvar gledalo kao na spašavanje što je moguće većeg broja ljudi i ustvrdilo da je obaranje aviona jedini način da se tu išta učini. Kako ubijanje talaca nije sredstvo da se izbave oni za koje se jedine nešto može učiniti, već samo usputna i predvidljiva posljedica, prigovora intervenciji ne bi bilo. A prema doktrini o hipotetičkom pristanku izlazi da bi svatko od nas, da smo unaprijed razmišljali o takvom nemilom događaju, pristao da bude srušen kao jedan od taoca zato što je vjerojatnost da budemo u otetom avionu mnogo manja nego vjerojatnost da se nađemo u nekoj velikoj zgradi prepunoj ljudi. Mnogi od nas svakodnevno se kreću po takvim građevinama, dok se samo veoma mali broj ljudi doista zatekao u rukama zračnih otmičara. Upitajte se samo koliko znate onih koji su bili u prvoj grupi (i to ne tek jednom) a koliko onih u drugoj. I ako stvar s našim šansama doista stoji tako, naše neslaganje s potencijalnom intervencijom protiv otmičara aviona svakome bi od nas – dugoročno gledano – prije ugrozilo život negoli ga sačuvalo.

7. Zaključak

Ako je analiza u prethodnom odjeljku točna, ispada da se sva tri ključna učenja – koja imamo na raspolaganju da bismo se mogli nositi sa situacijama koje uključuju teške i mučne moralne odluke – slažu s rušenjem zrakoplova s taocima kojem je cilj uništenje određene naseljene zgrade. Ta učenja, ili moralna načela (kako sam ih još nazvao), najbolje su što je ljudski um dosad smislio kako bismo se uhvatili u koštac s takvim slučajevima i o njima mogli donijeti neku koliko-toliko razložnu odluku. Naglasio sam da nijedno od tih načela nije u potpunosti zadovoljavajuće: svako od njih neke od moralnih problema koji su mu zadani rješava na zadovoljavajući i uvjerljiv način, a neke ne. Stoga nijedno od njih samo po sebi nije dovoljno da bismo se mogli osloniti jedino na njega. Ali sva ona predstavljaju iskrene i promišljene pokušaje da se na tom planu učini najviše što se može. Međutim, ukoliko imamo situaciju u kojoj se sva ta tri načela (ili učenja) slažu oko toga što bi trebalo učiniti, i to pod svim njenim raspoloživim opisima, tada je to prilično plauzibilan pokazatelj da tako doista treba i postupati. Kada bi ijedno od

njih govorilo drugačije, a znamo da svako može ponuditi pogrešno rješenje, razloga za sumnju bi bilo. No, može li se uistinu tražiti išta više od toga da se sva najbolja moralna načela koja trenutno imamo na raspolaganju slažu oko nekog slučaja? Mogućnost pogrešne odluke, naravno, uvijek postoji, ali zar je išta drugo može više minimalizirati od ovakvog slaganja? Osobno ne vidim što bi to moglo biti.

Ovaj zaključak može se izraziti na još jedan koristan način, koji je već neko duže vrijeme popularan u političkoj filozofiji. Mogli bismo, slijedeći Johna Rawlsa, kazati da u slučajevima poput onog koji se dogodio 11. rujna imamo preklapajući konsenzus svih razumnih (ili uvjerljivih) moralnih doktrina o tome kako bi takve situacije trebalo razriješiti. Naravno, ima raznih učenja koja odbijaju ikakvo ubijanje nevinih u sličnim okolnostima (i baš zbog njih postoji potreba za ovakvim argumentiranjem), ali njih bismo, opet na tragu Rawlsa, mogli nazvati nerazumnim (ili neuvjerljivim) doktrinama.²³ One su nerazumne (odnosno, neuvjerljive) jer fanatično, bez obzira na uistinu katastrofalne posljedice, odbijaju činjenje onog što je samo u normalnim okolnostima nesumnjivo neprihvatljivo te nas u takvim, izuzetnim prilikama osuđuju na fatalizam. A kantovski se pristup, koji je izazvao cijelu ovu raspravu, iznova pokazuje kao takav. Podsjetimo se, naime, da je već sam Kant na sebe navukao žestoke kritike zbog svoje teze da potencijalnom ubojici, koji progoni nevinog čovjeka za kojeg znamo gdje se sakrio, ne bismo smjeli lagati o lokaciji ovog posljednjeg.²⁴ Slično se može okarakterizirati i svaki apsolutni pacifizam, ma iz kojeg se razloga zastupao, a i razne druge pozicije.

20

Vidi Murphy, 1973., str. 529–533.

21

Naš bi se zaključak ovdje mogao pojačati i na još jedan način. Dosad smo, naime, isključivo razmatrali slučajeve u kojima bi oni čije bi usmrćivanje moglo otkloniti veću katastrofu u njoj ionako stradali. Ali ubijanje nevinih ponekad se čini dopuštenim čak i onda kad oni ne bi stradali da se potencijalna žrtva ne brani. To je npr. slučaj kod atomskog protuudara. Civilno stanovništvo zemlje koja započinje nuklearnu agresiju može se promatrati kao nevin štit svoje vlade jer bi napadnuta zemlja inače bez problema odmah uzvratila na takav napad. Ovako je može mučiti to što će njen protuudar neminovno usmrтитi tisuće potpuno nevinih (pretpostavljamo da napad dolazi iz nedemokratske zemlje). Ali da ne postoji *ozbiljna* prijetnja takvim protunapadom, koja nije moguća ukoliko nema spremnosti da se ona uistinu i izvrši ako se za time ukaže potreba, možda bismo već dosad imali neki nuklearni rat. Stoga, moguće ubijanje nevinih u takvom slučaju izgleda opravdano. A ako ono može biti opravdano kad oni inače ne bi stradali, onda postoji samo još razlog više da bude opravdano kad oni stradavaju u svakom slučaju, kako je tu u situacijama poput 11. rujna. Naravno, ovdje naš argument pretpostavlja da su intuicije u pogledu odvrćanja nuklearnog napada prihvatljive, ali nije baš tako jednostavno pokazati da one to nisu.

22

Možda je zanimljiva spekulacija o tome što bi bilo da oteți zrakoplov cilja na praznu zgradu? I tu je gubitak građevine uzaludna žrtva koja se daje izbjeći, no vjerujem da bi utilitaristička kalkulacija svakako uključila ogromnu nelagodu do koje kod branitelja dolazi zbog ubojstva nevinih, te stoga ne bi odobrila rušenje takve letjelice.

23

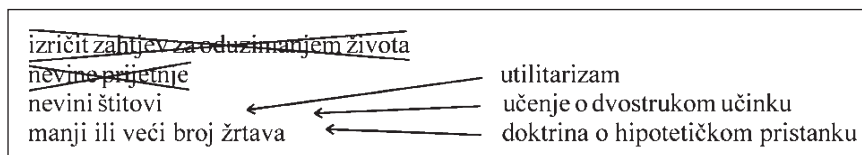
Vidi Rawls, 1993., str. 133–172.

24

Vidi Kant, 2000., str. 157–161. Naravno, netko bi mogao odvratiti da se kantovski pristup u slučaju 11. rujna ne mora pokazati nužno nerazumnim (ili neuvjerljivim), već je to samo njegova ovdje prikazana varijanta koja pojam »sredstvo« tumači izuzetno široko. Međutim, zasad ipak ostajemo pri svojoj ocjeni tog učenja s obzirom na gore spomenuti, zloglasni primjer ne dopuštanja laganja potencijalnom ubojici, kao i na to da njemački kolege toliko ustrajno koriste Kanta da bi obranili odluku svog Ustavnog suda. Ali svakako valja naglasiti da od ove ocjene kantovskog pristupa lako možemo odustati a da time ne bude narušena naša procjena ispravnosti odluke njemačkog suda.

Sve ovo možemo i grafički prikazati:

Slučaj 11. rujna

Iz svega ovoga možda bi se mogla izvući i jedna opća teorija o ubijanju nevinih, mada nam ovdje uopće nije bila ambicija da postignemo nešto takvo. Naime, mogli bismo tvrditi da je usmrćivanje nevinih opravdano jedino onda kada imamo slaganje svih razumnih (tj. uvjerljivih) moralnih doktrina o nekoj takvoj situaciji, tj. kada sve one odobravaju takav postupak u određenim okolnostima. Ukoliko samo po jednoj od njih izlazi da nevine ljude u tom slučaju ne bi trebalo usmrtiti, to ne bi niti trebalo napraviti. Zar ista može biti oprezniji stav o tom toliko osjetljivom i opasnom problemu? Međutim, opreza nikad nije dosta. Zato bi takvo proširenje tretmana problema poput onog koji su postavila zbivanja od 11. rujna 2001. valjalo uzeti sa dodatnom zadržkom. Naime, takva je generalna pozicija o ubijanju nevinih možda i prestroga jer bi naše moralne intuicije mogle odlučno odobravati i neke slučajeve u kojem takvog konsenzusa nema. S druge strane, možda bi neki slučajevi u kojima on postoji pali na testu naših promišljenih moralnih uvjerenja. Zato bi takav generalan stav trebalo još pažljivo ispitati na raznim pojedinim slučajevima. Dakle, ovo prelaženje na nivo općenite teorije o problemu ubijanja nevinih jest, barem zasad, samo nagađanje na kojem se ovdje nikako ne insistira. Prvenstveni cilj bio je dati što jače utemeljenu obranu našeg početnog stava o rušenju aviona s taocima i ništa više. Sve ostalo samo je dobrodošli dodatak.

Ili da ovo isto izrazimo malo drugačije: suglasnost svih (ili većine) razumnih (ili uvjerljivih) moralnih učenja jest *dovoljan* uvjet da se neko djelovanje proglašava valjanom (u ovom slučaju, rušenje otegotog zrakoplova). Ovdje nikako ne insistiramo da je takva suglasnost istovremeno i nužan uvjet. Ako pak netko kaže da se u tom slučaju radi o posve trivijalnom zaključku budući da se ne tvrdi ništa više od toga da je neki postupak moralno dopušten ukoliko nema baš *nikakvog* ozbiljnog moralnog argumenta protiv njega,²⁵ možemo odvratiti da je to vjerojatno tako samo za one koji dijele nazore poput onih koji se u ovom tekstu brane. Međutim, takav ishod ne samo da nije trivijalan nego je i neprihvatljiv za ljude koji se drže gledišta da pravda (u smislu poštovanja apsolutnih moralnih zabrana) mora prevladati pa makar i svijet propao. A ovdje iznesena argumentacija upućena je upravo ovim posljednjima te se stoga nimalo ne stidimo moguće trivijalnosti našeg postignuća. Dapače, ukoliko je naš zaključak uistinu trivijalan, stidjeti bi se trebali oni budući da to nisu uvidjeli. Ali ovo nije naša teza, već nekih mogućih kritičara cijele rasprave o ovom, za njih nepostojećem, problemu.

8. Mogući prigovori

Razmotrimo na kraju još nekoliko prigovora koji bi se mogli postaviti (zapravo, već i jesu) ovdje prihvaćenom načinu razrade gornje teme. Prvo, moglo bi se kazati kako je i više nego opasno davati moralni blagoslov ubijanju nevinih ljudi. Ubijanje je generalno gledano tabu, pa se mnogi tako protive čak i smrt-

noj kazni za zločinca, upotrebi smrtonosne sile pri samoobrani, pravednom ratovanju i sličnom, a to još više važi za udar na one koji nikome nisu ništa skrivili. Odgovor je jednostavan: točno, doista se radi o neugodnom pitanju i nije lako odobriti ubijanje nevinih ljudi, ali se situacije koje to zahtijevaju ponekad pojavljuju i u njima smo prisiljeni reagirati na ovaj ili onaj način. Ukoliko nam je izbor sužen jedino na to da usmrtime nekog nevinog ili da dopustimo da se desi neka još veća katastrofa (tj. smrt mnogih drugih, a često i onog čije ubojstvo ovdje pokušavamo opravdati), plašim se da naprosto moramo odabrati prvu opciju, bez obzira koliko to teško bilo. I kako je maloprije napomenuto, pozicija koja se ovdje brani vjerojatno je – od onih koje dopuštaju ubijanje nevinih – među najrestriktivnijima koje postoje.

Drugo, neki bi rekli da je pristup ovom problemu koji je ovdje odabran u biti konzekvencijalistički i da u njemu ima veoma malo mjesta i razumijevanja za deontološko razmišljanje. Mislim da se tu radi o nesporazumu. Utilitarizam predstavlja jedinu izrazito konzekvencijalističku doktrinu koja je ovdje uzeta u obzir, dok su preostala dva pristupa potekla iz deontološkog tabora i predstavljaju pokušaj, kako smo već ustvrdili, da se takvo shvaćanje morala uhvati u koštac s nekim neugodnim situacijama koje od onog tko u njima mora djelovati traže da učini nešto što je inače nedozvoljeno.²⁶ Odnosno, ako u tim pristupima i ima konzekvencijalizma, onda se radi o njegovoj blagoj i plauzibilnoj varijanti. Kao što kaže Kai Nielsen:

»Blagi je konzekvencijalizam najbolje shvatiti kao negativnu doktrinu koja poriče mogućnost specificiranja liste opisa djelovanja koja se, u smislu same njihove prirode, mogu u svim okolnostima prepoznati kao nešto što je neispravno učiniti, kada je neispravno o kojem se radi neispravno s obzirom na sve što se uzima u obzir. Moj *blagi* konzekvencijalizam odbacuje takav apsolutizam i radije tvrdi da sve ovisi. Djelovanja onog tipa za koja smo skloni vjerovati da će uvijek biti pogrešna (pogrešna, uzevši sve u obzir), mogla bi vrlo lako ne biti takva, kad bi se okolnosti promijenile i kad bi posljedice bile vrlo različite od onoga kakve su inače. *Ne postoje djelovanja, onakva kakva konzekvencijalizam priznaje, za koja možemo s pravom reći da se nikada ne bi smjela počiniti bez da se u obzir uzmu njihove okolnosti i posljedice.* Uz takvo razmatranje posljedica i okolnosti, naši se sudovi o tome mogu li se takve stvari s pravom učiniti, u nekim određenim okolnostima, mogu i promijeniti.«²⁷

Drugim riječima, teško da je razumno zastupati moralnu teoriju koju posljedice našeg djelovanja uopće ne zanimaju. No, zbog odbijanja da budemo na taj način slijepi ne upadamo nužno u nešto što bismo trebali zvati (čistokrvnim) konzekvencijalizmom. Ideja jest naprosto ta da nijedna iole plauzibilna moralna teorija ne može biti zasnovana jedino na ograničenjima našem djelovanju (tj. naredbama i zabranama) koja se uopće ne obaziru na to što je ishod njihovog poštivanja, te da ovaj moramo imati na umu – barem na način da se upitamo što ćemo dobiti slijeđenjem naših moralnih pravila. Uzmimo opet Nielsena za glasnogovornika: »[O]no što braneći tu koncepciju [da uvijek treba činiti manje zlo] moram poreći jest da postoje neka apsolutna moralna ograničenja koja, tamo gdje su primjenjiva, uvijek određuju što bi trebalo napraviti, bez obzira na posljedice.«²⁸ Ili da to kažemo ovako: sumnjam da bismo trebali slušati Boga (neka nam on posluži kao izvor neke čisto deontološke etike) koji nam je naredio da činimo ovo ili ono, a kojeg uopće nijeanimalo čemu ta pravila služe i kakve rezultate daju. Imamo razloga smatrati

25

Ovako to izraziti isto je što i tek na drugi način reći da se *sve* uvjerljive moralne teorije slažu u tom pogledu.

26

Takve strategije brane npr. Tom Regan i mnogi drugi koji su izrazito neskloni utilitarizmu.

27

Nielsen, 1994., str. 26.

da svaki održiv moralni sustav uvijek predstavlja određenu mješavinu deontoloških i (blago) konzekvecijalističkih elemenata.

Treći prigovor kaže da o preklapajućem konsenzusu razumnih (tj. uvjerljivih) moralnih doktrina možemo govoriti samo ukoliko smo u njega uključili baš *sva* takva učenja, tj. ako nismo propustili uvrstiti nijedno od njih. Je li to ovdje učinjeno? Mislim da jest jer utilitarizam predstavlja daleko najrazvijeniju i jedinu sveprisutnu konzekvecijalističku doktrinu, a učenja o dvostrukom učinku i hipotetičkom pristanku su, prema mojim spoznajama, jedina dva deontološka oruđa koja se pokušavaju izboriti s teškim moralnim slučajevima, npr. onima u kojima dolazi do teško razrješivog sukoba pravila. Ali i kad bi ovdje neka razumna (ili uvjerljiva) moralna doktrina uistinu bila ispuštena, to bi samo donekle umanjilo uvjerljivost gornjeg zaključka – i to jedino pod uvjetom da se to učenje protivi rušenju zrakoplova s taocima u okolnostima o kojima smo govorili. Dakle, potrebne su čak dvije stvari da se naš zaključak ospori: previd nekog razumnog (uvjerljivog) moralnog učenja i to da ono nudi drugačiju presudu o slučaju kojim se bavimo. Iskreno vjerujemo da ovdje nismo ispustili baš toliko toga, odnosno da barem drugi od ta dva uvjeta nikako nije ispunjen.

Svakako, moguće je reći da ovdje nisu uzete u obzir sve kompleksnosti brojnih slučajeva koji su spomenuti i s tim se svakako treba složiti. Ipak, čini se da bi te komplikacije prvenstveno bile od značaja kada bismo težili gore sugeriranoj općenitoj poziciji o ubijanju nevinih. Ali kako nas je ovdje prvenstveno zanimala obrana našeg stava prema slučaju s rušenjem aviona s taocima, nadamo se da u te daljnje rasprave ne moramo ulaziti.²⁹

Literatura

Barry, B. (1989), »Is Democracy Special?«, u: Barry, B., *Democracy and Power*, Clarendon Press, Oxford.

Bedau, H. A. (1997), *Making Mortal Choices*, Oxford University Press, Oxford.

Dworkin, R. (1975), »The Original Position«, u: Daniels, N. (ur.), *Reading Rawls*, Basic Books, New York.

Foot, P. (2002), »The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect«, u: Foot, P., *Virtues and Vices*, Clarendon Press, Oxford.

Harris, J. (1986), »The Survival Lottery«, u: Singer, P. (ur.), *Applied Ethics*, Oxford University Press, Oxford.

Hayek, F. A. (1982), *Law, Legislation and Liberty: Vol. 2*, Routledge, London.

Hornle, T. (2009), »Shooting Down a Hijacked Plane – The German Discussion and Beyond«, *Criminal Law and Philosophy*, No. 3.

Hsieh, N. / Strudler, A. / Wasserman, D. (2006), »The Numbers Problem«, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 34, No. 4.

Kant, I. (2000), »O tobožnjem pravu da se laže iz ljubavi prema ljudima«, u: Kant, I., *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb.

Levy, N. (2004), *Moralni relativizam*, Jesenski i Turk, Zagreb.

Miller, D. (1999), *Principles of Social Justice*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Murphy, J. F. (1973), »The Killing of the Innocent«, *The Monist*, Vol. 57, No. 4.

Nielsen, K. (1994), »There is no Dilemma of Dirty Hands«, *South African Journal of Philosophy*, 15.

Nozick, R. (1974), *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York.

Pogge, T. (2008). »Making War on Terrorists – Reflections on Harming the Innocent«, *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 16, No. 1.

Primorac, I. (1978), »Utilitarizam i kažnjavanje nevinih«, u: Primorac, I., *Prestup i kazna*, Mladost, Beograd, 1978.

Regan, T. (1983), *The Case for Animal Rights*, Routledge, London.

Rawls, J. (1993), *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.

Rousseau, J. J. (1978), *Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb.

Thomson, J. J. (1990), *The Realm of Rights*, Harvard University Press, Cambridge MA.

Timmons, M. (2002), *Moral Theory*, Rowman and Littlefield, Lanham.

Walzer, M. (1990), *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York.

Neven Petrović

Killing the Innocent: The Case of September 11

Abstract

This work is an exercise in practical ethics that criticizes a decision of the German Federal Constitutional Court according to which it is unlawful to crush down a hijacked plane with hostages, which is certain to hit a building full of civilians. The argumentation strategy is to enumerate circumstances in which killing the innocent seems justified, and then to list consequentialist and deontological principles that try to show that doing this may be the right thing to do. After that it is investigated under which category does the case under the analysis belong and what would all of the listed moral principles say about it. The conclusion is that all convincing moral theories would, despite their otherwise numerous disagreements, agree that the hijacked plane with hostages should be destroyed before it hits the building. Although there is no attempt at a general theory on killing the innocent here, one hint at such a theory is offered on the basis of the present analysis.

Keywords

the doctrine of double effect, hypothetical consent, innocent shields, innocent threats, killing, number of victims, overlapping consensus, self-defense, utilitarianism

28

Isto, str. 22.

29

Na korisnim pitanjima i komentarima na ranije verzije ovog rada zahvaljujem učesnicima seminara »The Diversity of Human Rights« održanog u Dubrovniku 12. rujna 2008.; učes-

nicima riječko-beogradske filozofske konferencije, održane na Filozofskom fakultetu u Beogradu 9. travnja 2010.; sudionicima simpozija »Contemporary Philosophical Issues« Filozofskog fakulteta u Rijeci, 21. svibnja 2010. godine; kao i dvojici anonimnih recenzenta za *Filozofska istraživanja*.